

XVIII. YÜZYILDA SAKIZ ADASI'NIN ETNİK YAPISI VE ORTODOKS-KATOLİK REAYA ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Dilara DAL*

Özet

Verimliliği ve ticari hacmi nedeniyle Ege'deki irili ufaklı bini aşkın ada içerisinde ön plana çıkan Sakız Adası, bu özelliğinden dolayı kalabalık ve kozmopolit bir nüfusa sahiptir. XVIII. yüzyılda ortalama 50.000 kişilik bir nüfusu barındıran adada Rum-Ortodoks, Latin-Katolik ve Türk-Müslüman unsurlar ada nüfusunu oluşturan başlıca etnik grupları temsil ederken Yahudi ve Ermeni toplulukların çok az da olsa bu nüfus içinde yer aldığı gözlemlenmiştir. Adada yaşayan etnik topluluklar ve bunların birbirleri ile olan ilişkileri hususunda günümüze ulaşan ikinci el kaynaklar özellikle XVIII. yüzyılda kayda değer bilgiler içermemektedir. Bu sebeple önce Bizans (Ortodoks) sonra Ceneviz (Katolik) ve nihayetinde Osmanlı (Müslüman) egemenliğine sahne olan Sakız Adası'nın kozmopolit yapısı, Osmanlı arşiv kaynakları baz alınarak incelendiğinde yüzyılın tümünde varlık gösteren Rum-Latin mücadelesi ve bu mücadeleye neden olan siyasi ve sosyal gelişmeler değerlendirilmeye ve bu sayede Osmanlı tarihinde karanlık olarak nitelendirilebilecek bu konu, Batılı seyahatçilerin ve Osmanlı belgelerinin dili ile aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Sakız Adası, Osmanlı İmparatorluğu, Ceneviz Hükümeti, Latin-Katolik, Rum-Ortodoks.

ETHNIC STRUCTURE OF THE CHIOS ISLAND AND THE RELATIONS BETWEEN THE GREEK ORTHODOX AND THE LATIN CATHOLIC COMMUNITY IN THE XVIIIth CENTURY

Abstract

Chios Island which is foreground in thousands of large and small islands in Aegean because of its fertility and commercial capacity, has a crowded and cosmopolitan population. On the island

* Milli Eğitim Bakanlığı, Yurtdışı Doktora Eğitimi Bursiyeri, ddal@edu.edu.tr

which had average 50.000 population in XVIIIth century, while Greek-Orthodox, Latin-Catholic and Turkish-Muslims represent the main ethnic groups, it is observed that Jewish and Armenian groups occur very few. The second hand resources about the ethnic groups and relationship between them, have not significant information especially for XVIIIth century. Therefore, the cosmopolitan origin of Chios Island, which witnessed domination of first Byzantium (Orthodox) then Genoa (Catholic) and then finally The Ottoman Empire (Muslim), investigated based on Ottoman archive resources; and it is tried to evaluate the Greek-Latin conflict and the political and social developments which cause this conflict, so this subject which can be thought as darkness, is tried to be examined by western travellers and Ottoman documents.

Key Words

Chios Island, Ottoman Empire, Genoa Government, Latin-Catholic, Greek-Orthodox.

I. GİRİŞ

A. Adadaki Etnik Yapının Oluşumu: Tarihsel Gelişim

Stratejik noktalarda konumlanan tüm merkezler gibi Sakız Adası da bu özelliğinin beraberinde getirdiği etnik çeşitliliğe fazlasıyla sahiptir. Nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Rumlar haricinde Türkler, Yahudiler ve Ermeniler de ada tarihinde iz bırakan diğer etnik grupları oluşturmuş; Sakız Adası yüzyıllar boyunca farklı din ve kültürlere mensup kalabalık bir nüfusu barındırmıştır. Bu durum oluşumunda adaya yönelik işgal ve göç hareketlerinin etkili olduğu göz önüne alınırsa etnik tabanı oluşturan zümreler ve bu zümreler arasındaki ilişkilerin anlaşılması açısından adanın tarihsel gelişimine değinmek yararlı olacaktır.

Coğrafik konumu nedeniyle hem ticaret ve hac güzergâhı üzerinde olan hem de Batı Anadolu sahillerinin güvenliği açısından stratejik bir konumda bulunan Sakız Adası, Eskiçağ'da yoğun bir İonia-Sparta rekabetine sahne olmuş¹; bu dönemin ardından sırasıyla Pers ve Büyük İskender İmparatorlukları'nın istilalarına uğrayarak İmparator Vespasianus (M.S. 69-79) zamanında Roma İmparatorluğu sınırları içinde yer almıştır.

Ortaçağ'da Bizans İmparatorluğu toprakları arasında askeri ve ticari açıdan önemli bir merkez konumundaki Sakız Adası, bu özelliğinden dolayı Muaviye döneminde Araplar tarafından işgal edilmiş;² işgalin ardından Ege'de uzun bir müddet sakinleşen sular, Türkler'in 1071 Malazgirt zaferinin ardından Anadolu'ya akın etmeleri ile tekrar ısınmaya başlamıştır. Bu dönemde Anadolu'yu Türkleştirmek amacıyla vücuda getirilen beyliklerden denizci kimliği ile dikkati çeken Çaka Bey, İzmir'in ilk Türk beyi olarak tarihi süreçteki yerini almıştır.³

Sakız Adası'nda Türk varlığının görüldüğü bu kısa dönemin ardından Bizans İmparatoru Manuel I. Komnenos devrinde imparatorluk tarafından Venedik tacirlerine verilen özel haklar ticarete büyük bir yük getirmeye başlamış; diğer İtalyan şehirleriyle bağlantıyı kuvvetlendirme yoluna giden imparator, 1169'da Cenova ve 1170'de Pisa ile anlaşmalar imzalamıştır. Bu durum Venedik-Bizans ilişkilerinin gerginleşmesine yol açmış; 1171'de Bizans topraklarındaki Venedikliler tutuklanarak mülkleri, gemileri ve malları yağmalanmıştır. Venedik ise karşılık olarak güçlü bir filo ile Bizans kıyılarını taarruz etmiş; Sakız ve Midilli Adaları'nı yakıp yıkmıştır.⁴

XIII. yüzyıla gelindiğinde IV. Haçlı Seferi sonrasında İstanbul'da kurulan Latin İmparatorluğu'nun Ege'yi yoğun bir Latin nüfuzu altında bıraktığı görülmektedir. 1261 yılına kadar devam eden bu durum, Anadolu Selçuklularının yardımıyla Latinler'in bertaraf edilmesi ve Bizans İmparatorluğu'nun yeniden teşkilatlandırılmasıyla son bulmuştur. Ancak IV. Haçlı Seferi ile birlikte 1204-1261 yılları

¹ Mansel, 1984: 309.

² Ostrogorsky, 1999: 115.

³ Kurat, 1987: 40-42; Parlak, 1979: 18.

⁴ Ostrogorsky, 1999: 360.

arasında Bizans coğrafyasına yerleşmiş olan Latinleri, bu bölgelerden uzaklaştıracak gücün elde edilememesi Ege Denizi'nde Bizans İmparatorluğu'na karşı devamlı bir tehdit unsurunun oluşmasına yol açmıştır. Nitekim XIV. yüzyıl başlarında Fransa Kralı Güzel Philippe'in donanmasında kendini göstererek Foça'daki şap madeninden önemli bir servet kazanmış olan Cenovalı kumandan Benedetto Zaccaria'nın, Bizans İmparatoru'nun 1303'te savunmasını Katalonyalı askerlere bıraktığı Sakız Adası'nı işgal ettiği görülmektedir (1304).⁵ 1329'da adayı Aydınolu Umur Bey'in yardımıyla Cenovalı'dan geri alan Bizans İmparatorluğu⁶, Sakız'ı 1346'da başka bir Cenovalı olan Simone Vignosi'ye terk etmek zorunda kalacaktır. Bu durumun oluşumunda 1344 Haçlı Seferi'nin ortaya çıkardığı sonuçların önemli bir rol oynadığı görülmektedir.⁷

B. Sakız Adası'ndaki Mahone Oluşumu ve Adanın Osmanlı İmparatorluğu Tarafından Fethinden Önceki Haraçgüzâr Statüsü

Adadaki yerleşimini XIV. yüzyılın ortalarından itibaren sağlamlaştırmaya başlayan Ceneviz Hükümeti, seferi düzenleyenlerin gelirlerini karşılamak için Sakız mülkiyetini tamamen onlara bırakmış; her gemi patronası kamu gelirinden kendisine hisse sağlayan bir unvan sahibi olmuştur. Böylece Sakız'ı ele geçirenler o dönemin benzer şirketleri gibi *Maone* veya *Mahone*⁸ adıyla anılan hisse senedine bölünmüş bir şirket halini almışlar; hisse sahiplerine *Mahon*, adadaki idari ve mali işleri yürütmesi için hükümet tarafından seçilen görevliye ise *Podesta* adı verilmiştir.⁸

Ceneviz Hükümeti, hisse senetlerini yavaş yavaş satın alma hakkını koruyarak Mahonların ödeneğini tamamen vermekle beraber belirli bir zaman sonra mülke sahip olmayı hedeflese de birbiri ardına girilen birçok savaş ve bunların neden olduğu giderler sonucunda bu saklı hak, hep kâğıt üzerinde kalmıştır. Sakız Adası, şirketin elinden çıkmamış; ancak Sakız'ı fethedenlerin ailelerinde toplanmış bulunan hisse senetleri, satış sonucunda aileden aileye geçmiştir. 1362'de hükümet ile Mahonlar arasında yeni bir antlaşma yapıldığı için Mahonlar kendilerini birbirine bağlayan bağı açığa vurmayı yararlı bulmuşlar ve bu nedenle de her biri o zamana kadar taşımış oldukları soyadından vazgeçerek bunun yerine *Giustiniani* adını almışlardır. Tarihçi W. Heyd'e göre bu adın seçilmesinin sebebi, şirketin ortaklaşa sahip olduğu Cenovalı'daki *Giustiniani Sarayı*'dir.⁹ Bu tarihten sonra Mahonlar geniş bir klan görünümüne bürünmüşler; Mahone'un eski üyeleri Cenovalı'da otururken, gelirleri mültezim vazifesindeki görevliler tarafından top-

⁵ Soucek, 1995: 890.

⁶ Ostrogorsky, 1999: 467-468; Soucek, 1995: 890.

⁷ Soucek, 1995: 890.

⁸ *Maone* ya da *Mahone* kelimesinin Arapça ma'ûna (yardım, dayanışma) kelimesinden gelen bir sözcük olduğu kaydedilmiştir (bkz. Soucek, 1995: 890).

⁸ Heyd, 1975; 553; Mordtmann, 1993: 94.

⁹ Heyd, 1975; 554-555. Modern kaynaklarda Sakız Adası'ndaki Latin reayadan "Giustiniani Ailesi" olarak bahsedilmesinin temel nedeni budur.

lanmıştır. Bu durumun aksine Giustinianiler'in hemen hemen hepsi tüccar, banker ve gelir sahibi sınıflarıyla Sakız'da oturmuşlar ve şirketin gereksinim duyduğu mali ve yönetsel görevleri aralarında bölüşmüşlerdir.¹⁰

Ceneviz Hükümeti, büyük gelir kaynaklarına sahip olmasının yanı sıra uzak koloniler arasındaki ulaşım güvenliğini de büyük ölçüde arttıran Sakız Adası'nda bu şekilde varlığını uzun müddet devam ettirmiştir. Bununla birlikte Cenova, XV. ve XVI. yüzyılda fetihler vasıtasıyla Ege Denizi'ni kontrolü altına alan Osmanlı İmparatorluğu karşısında adayı elinde tutabilmek için gerek vergi vermek ve gerekse gemileriyle yardım etmek gibi yükümlülükleri kabul etmek zorunda kalmış¹¹; Osmanlı İmparatorluğu da adanın Ceneviz Hükümeti kontrolünde *haraçgüzâr** konumunda varlığını sürdürmesine izin vermiştir. Bu şekilde varlığını 200 yıldan fazla bir süre zarfında devam ettiren Ceneviz Hükümeti'nin haraçgüzâr statüsünün gerektirdiği yıllık vergiyi 3 yıl üst üste ödememesi, adanın 1566 tarihinde Kapudan-ı Derya Piyale Paşa tarafından fethedilerek Osmanlı topraklarına dâhil edilmesine yol açmıştır.** Sakız Adası, fethinin hemen sonrasında, Barbaros Hayreddin Paşa'nın 18 Receb 940 / 2 Şubat 1534 tarihinde Kaptan-ı Deryalık vazifesine getirilmesiyle teşkilatlandırılan Cezâyir-i Bahr-ı Sefid Eyaleti'ne*** bağlı bir sancak merkezi haline getirilmiş; adada yerleşik konumda bulunan Latin ve Rum unsurlara dokunulmazken Malta Seferi esnasında St. Jean Şövalyeleri'ne yardım eden ahalinin yakalanarak kürek cezasına çarptırılması ve Mahone temsilcilerinin ise Kavala Kaptanı Hüseyin Bey'e teslim edilerek tüm aileleriyle beraber İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir.¹²

C. Sakız Adası'nda Osmanlı İdari Yapılanması ve Adanın XVIII. Yüzyıldaki Yönetimi

Sakız Adası'nın fethiyle beraber Osmanlı İmparatorluğu, Anadolu sahillerine yakınlığı hasebiyle stratejik açıdan oldukça önemli olan bir noktayı ele geçirmiş; Ege'deki hâkimiyetini büyük ölçüde tamamlanmıştır. Öte yandan eski Bizans coğrafyası üzerindeki son kolonisini kaybeden Ceneviz Hükümeti, ticari rotasını

¹⁰ Heyd, 1975; 555.

¹¹ Çiftçi, 2002: 394; Mordtmann, 1993: 94–95; Soucek, 1995: 890.

* Osmanlı döneminde vergi vermekle yükümlü gayri müslimler ile yıllık vergiye bağlanmış tâbi ülkeler *haraçgüzâr* terimiyle tanımlanmış; devlete bağımlı haraçgüzâr beyliklerin verdikleri yıllık vergi, Osmanlı kaynaklarında *harâc-ı umûmi* olarak nitelendirilmiştir (bkz. Emecen, 1996a: 90; Nişancı, 2002: 77–78). Uygulamada toplu bir miktar üzerinden vergi alınması esasına dayanan haraçgüzâr statüye sahip devletler, belirlenen vergi dışında muhtar bir yapıya sahip olmuşlar ve bunların iç idarelerine yönelik herhangi bir müdahale söz konusu olmamıştır (Emecen, 1996b: 90–91).

** Sakız'ın Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethi hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-kibar fi esfari'l-bihar*, Matbaa-i Bahriye, Nisan 1329; Şerafettin Turan, "Sakız'ın Türk Hâkimiyeti Altına Alınması", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 6–7, IV. Cilt. AÜDTCF Tarih Araştırmaları Enstitüsü Yayını, Ankara 1966.

*** Cezâyir-i Bahr-ı Sefid Eyaleti'nin kuruluşu ve teşkilatlanması hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. İdris Bostan, "Cezâyir-i Bahr-ı Sefid Eyaleti'nin Kuruluşu, 1534", *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi Yayınları, İstanbul 2006; İdris Bostan, "The Establishment of the Province of Cezayir-i Bahr-i Sefid", *The Kapudan Pasha His Office and His Domain*, Halcyon Days in Crete IV, A Symposium Held in Rethymnon, Crete University Press, Rethymnon 7–9 January 2000; İdris Bostan, *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, Bilge Yayınları, İstanbul 2005.

¹² BOA. MD 5: 1490 (10 Şevval 973 / 30 Nisan 1566).

Doğu Akdeniz'den çekerek Adriyatik'e yönelmiş, bu şekilde gelir kaynaklarının mühim bir kısmını Osmanlı İmparatorluğu'na bırakmak zorunda kalmıştır.

Adanın Cezâyir-i Bahr-ı Sefid Eyaleti içerisinde gösterildiği en eski kayıt 1568–1574 tarihlidir. Burada eyaletin; Gelibolu, Eğriboz, Karlılı, İnebahtı, Rodos, Midilli, Cezâyir-i Mağrib ve Sakız olmak üzere sekiz sancaktan oluştuğu gözlemlenir-ken¹³; XVII. yüzyılın başlarına ait Ayn Ali Efendi'nin ünlü risalesi Kavânin-i Âl-i Osman Der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân'da sancak sayısı 13 olarak belirtilmektedir.¹⁴ Bu 13 sancak arasında Sakız, Nakşa ve Mehdiye sancakları tumar sistemine dâhil edilmeyip, ödedikleri yıllık vergiler önceden tespit edilerek bu oran üzerinden vergi verdikleri için salyâneli (yıllıklı) statüde gösterilmiştir.¹⁵

Sakız Adası XVIII. yüzyılda Cezâyir-i Bahr-ı Sefid Eyaleti içerisinde sahip olduğu statüyü korumaya devam etmiştir. Öte yandan adanın yönetim mekanizmasında vergilerin temel belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı yönetimi, Ege Adalarının coğrafik koşullarının elverişsizliğini dikkate alarak adalı halka ekonomik alanda kolaylıklar sağlama ve özellikle yeterli gelire sahip olmayan bölgelerde birtakım vergi düzenlemeleri uygulama yolunu tercih etmiştir. Bu durumun oluşumunda adalardaki nüfusun ekonomik yetersizliklerden kaynaklanan göç hareketlerini önleme ve nüfus potansiyelini bulunduğu bölgede tutma isteği de rol oynamıştır. Bu bakımdan adalarda uygulama alanı bulan vergi sistemi, anlaşma şartlarıyla belirlenmiş sabit bir oran ile gayrimüslim cemaatten alınan toplu bir rakama işaret etmiş ve bu sistem “maktu” olarak adlandırılmıştır. Maktu sistem içinde adalarda yaşayan reayanın hane sayıları belirlenerek toplam meblağ bu haneler arasında paylaştırılmış; Osmanlı İmparatorluğu bu yönde bir itirazın oluşmaması için adaletli davranmaya oldukça özen göstermiştir.¹⁶ Bununla birlikte 1691 tarihli cizye reformunun ardından vergi toplama usulü değiştirilmiş; maktu sistem terk edilerek evrak dağıtımı yoluyla cizye toplama usulüne geçilmiştir.¹⁷ Gayri müslim nüfusun yoğun olduğu bir ada olan Sakız Adası da mali alanda yapılan bu değişimlerden etkilenmiştir. Yeni vergi düzeni, beraberinde yerel temsilcileri ortaya çıkarmış; XVIII. yüzyılda adanın yönetim mekanizmasını; Türk Hükümeti tarafından tayin edilen görevliler, Hıristiyan reaya temsilcileri ve bunlar arasındaki ilişkiler belirlemiştir.

İncelediğimiz dönemde Sakız Adası'na merkezden gönderilen hükümlerin molla, kadı, naip, voyvoda ve muhassıllara hitaben yazıldığı görülmektedir. Bu görevliler, Ceneviz idaresi döneminden kalan ve Sakız Şehri Limanı'nda bulunan Sakız Kalesi içinde ikamet etmekteydiler. Seyahatnamelerde “Sakız Paşası” olarak isimlendirilen sancak beyleri, idarenin en üst halkasını temsil ederken kadılar hu-

¹³ Şakiroğlu, 1996: 500; Beckingham, 1965: 522.

¹⁴ Ayn Ali Efendi, 1979: 20–21.

¹⁵ Ayn Ali Efendi, 1979: s. 40.

¹⁶ Dimitropoulos, 2004: 277.

¹⁷ *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi* (Ed. Cevdet Küçük), <http://www.saemk.org/yazdir.asp?id=10&dba=003>, tarih: 24.02.2006.

kuki, muhassıllar ise mali-idari yetkinliğe sahiptiler.¹⁸ Bunun yanı sıra Ege Adaları'nın genelinde olduğu gibi Sakız Adası'nın da sürekli korsan saldırıları ve işgal tehdidi altında olması nedeniyle adanın güvenliği için kale içinde yeniçerilerden oluşan bir garnizon bulunmaktaydı. Nitekim H. 1127 / M. 1715 tarihli bir kayıttaki kalede 1116'sı mevcut ve 46'sı namevcut olmak üzere 1162 görevli olduğu tespit edilmiştir.¹⁹

Adadaki Hıristiyan temsilcilerin ise Türk yönetimi denetiminde etkin bir rol oynadıkları görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu, adalarda yaşayan reayanın devlete olan bağlılığını arttırmak amacıyla alışkın oldukları yerel idari sistemlerinin devamlılığına belli ölçülerde müsaade etmiştir. XVIII. yüzyılda adada etkin olan Hıristiyan temsilciler, cizye reformunun ardından reaya üzerindeki vergilerin toplanması için seçilen ve belgelerde kendilerinden *kocabaşı* olarak bahsedilen görevlilerdir. Yüzyılın ortalarına kadar Sakız kentinden dört, köylerden iki adet seçilen kocabaşılar, vergi toplama ve reayayı İmparatorluğa karşı temsil etme bazında etkin bir role sahip olmuşlardır.²⁰

1755'e gelindiğinde Padişah III. Osman tarafından gönderilen bir fermanla kocabaşılardan Ortodoks reayanın yönetimi hususundaki etkili pozisyonları birtakım vergi usulsüzlükleri nedeniyle ellerinden alınmış; gayri Müslim reayanın temsili, ileri gelen Hıristiyanlar arasından seçilerek oluşturulan ve Osmanlı arşiv kaynaklarında kendilerinden "Rum ihtiyarları" olarak söz edilen *Demogerondia Meclisi'*ne bırakılmıştır. Hıristiyan reayayı temsil etme bazında yetkili olan Demogerondia Meclisi, yüzyılın sonuna kadar -mastaki köyleri (sakız maddesini üreten ve adanın güneyinde yoğunlaşan köyler) haricindeki idari alanında- Türk yönetiminin ardından adadaki en yetkin yönetim mekanizması rolünü oynamıştır.²¹ Adalı reaya, askerlik hizmetine karşılık olmak üzere cizye vergisini; Müslümanların ödediği çift resmine karşılık olarak da haraç adı verilen toprak vergisini ödemekle yükümlü tutulmuş; Demogerondia Meclisi'nin başlıca görevi de bu

¹⁸ Dal, 2008: 29–33.

¹⁹ BOA. MAD 2634 (13 Zilhicce 1127/10 Aralık 1715). Kaledeki görevliler arasında kale dizdaru Silahtar Ali günlük 40 akçe alırken askerlere 7–8 akçe yevmiye verildiği anlaşılmaktadır.

²⁰ Dal, 2008: 34. Bununla birlikte 1719'da bu görevlilerden bazılarının yasaklanmış vergileri zorla topladıklarına ve bunları zimmetlerine geçirdiklerine dair makbuzların ortaya çıkması, Padişah III. Ahmed'in bir ferman göndererek kamuya ait malların denetlenmesini emretmesine yol açmıştır. Aynı yıla ait bir mühimme kaydından da adada on beş seneden beri toplanan cizyelerin teftiş edilmesi; işlenen emtia ve eşyadan alınacak damga vergisi, bağ, bahçe ve tarlalardan alınacak öşür vergisi ile avarız-ı mukabelenin tahiri ve toplanması için Dergâh-ı Âli kapıcıbaşılarından Mehmed ve Hasan Efendi adlı kişilerin görevlendirildiğini öğreniyoruz. (bkz. BOA. MD 129: 122 (Evâhîr-i Receb 1131/Haziran 1719). Hükümde dikkati çeken diğer bir noktada da cizyelerin toplanması hususunda evrak usulünün uygulanması ve evraksız hiçbir vergi mükellefinin kalmaması konusunda yapılan uyarılardır. Görüleceği üzere, Philip Argenti'nin *toplumsal yapıyı derinden sarsan skandal* olarak tanımladığı 1719 tarihli vergi usulsüzlüğü, Padişah III. Ahmed'in yüzyılın başından 1719'a kadar tüm cizye kayıtlarının denetlenmesi emrini vermesine ve bunun için merkezden iki adet görevli göndermesine sebep olmuştur. Bu usulsüzlüğü yapan kocabaşılar, İstanbul'a getirilmiş ve hatırı ayırlı bir müddet hapsedilmişlerdir. Buna paralel olarak Seyyah Richard Pococke, 1739 tarihli Sakız ziyaretine dair kayıtlarında "... *Yaklaşık yirmi yıl önce Hıristiyan temsilciler, bir iddia üzerine İstanbul'a götürülerek orada tutuklandılar ve sonra merkezden paşa yerine bir müsellim gönderildi.*" ifadelerine yer vermiştir. Pococke'un İstanbul'dan gönderildiğini kaydettiği müsellim yüksek ihtimalle yukarıdaki hükümde adı geçen dergâh-ı âli kapıcıbaşılarından Mehmed ve Hasan Efendi adlı kişiler olmalıdır (bkz. Pococke, 1745: 11).

²¹ Dal, 2008: 35.

vergilere tek elde toplayarak, bunu merkeze iletecek olan Türk görevliye vermek olarak belirlenmiştir.²²

Bu tarihsel arka planın da göstereceği üzere uzun dönem Ortodoks mezhebine bağlı Bizans İmparatorluğu'nun topraklarına dâhil olan ve bu sebeple yoğun bir Ortodoks-Rum nüfusu bünyesinde barındıran Sakız Adası, Latin unsurların Doğu Akdeniz'deki etkinliklerini iyiden iyiye hissettirdikleri dönemde Katolik mezhebinden olan Ceneviz Hükümeti'ne bağlanmıştır. Bu durum adanın mimari, ticari ve sosyo-kültürel gelişimine ivme kazandırmasının yanı sıra adada Latin-Katolik sınıfının yükselişini ve yerleşimini sağlamış; öte yandan IV. Haçlı Seferi esnasında üst düzeye çıkan Katolik-Ortodoks hizipleşmeleri bu sayede Sakız Adası'nın etnik yapılanmasında da kendini göstermiştir. Yukarıda kısaca değinilen ve fethin ardından adada teşkilatlanan Osmanlı idari yapısı ise, etnik yapıdan kaynaklanan problemlerin çözüme kavuşturulması ve bu yönde yeni sorunların ortaya çıkmasını önleyici tedbirler alınması hususunda oldukça titiz davranmıştır. 220 yıllık Ceneviz idaresinin miras bıraktığı Latin Seçkinler Sınıfı, Osmanlı İmparatorluğu idaresi döneminde de Sakız Adası'nda yaşamaya devam etmiş; Rumlar ise, Fernand Braudel'in aşağıdaki ifadelerinden anlaşılacağı üzere sadece denizde siyasi bir savaş değil, gündelik hayatta da toplumsal bir savaş yaşamışlardır:

“... Katolik kilise mensupları, Rumlara karşı her zaman küçümseyici bir tavır benimsemiş ve çoğu zaman şiddet kullanarak, şu veya bu ayını yasaklayarak veya dayatarak, Rumcağı kiliselerde yasaklayacağını iddia ederek onları “hatalarından” kurtarmaya çalışmaktan başka bir şey yapmamıştır. Oysa Rumlar, Katolik imanına tabi olmaksızın, Türklerle teslim olmayı tercih edeceklerdir. Zaten yaptıkları da budur.”²³

Toplumsal savaşla kastedileni, yüksek ihtimalle iki ırkın bağlı oldukları Hıristiyan mezhepleri arasındaki bilinen çekişmelerin yarattığı sosyal neticelerde ve imtiyazlı konumdaki Latinler karşısında mali açıdan daha güç koşullara sahip olmanın ortaya çıkardığı ekonomik sonuçlarda aramak doğru olacaktır. Braudel bu iddiasını, Rumlar'ın Ege'deki Türk zaferiyle işbirliği yapmaları ve Türk donanmasını oluşturan denizcilerin çoğunun Rum kökenli olmasıyla doğrulamak istemiştir. İncelediğimiz dönem olan XVIII. yüzyıl ise Katolik-Ortodoks unsurlar arasındaki problemlerin doruk noktasına ulaştığı bir dönem olarak ön plana çıkmıştır. Bu paralelde incelenen Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri ve XVIII. yüzyıl seyahatnameleri göstermektedir ki adada var olan mezhep hizipleşmelerinin tekrar gün yüzüne çıkmasına sebep olan gelişme, 1694 tarihinde vuku bulan Venedik İşgali ve sonrasında yaşanan gelişmelerdir. Venedik Hükümeti'nin Antonio Zeno önderliğinde Doğu Akdeniz'e gönderdiği donanması, 7 Eylül 1694'te adayı işgal etmiş; ada, Kalyonlar Kumandanı Mezemorta Hüseyin Paşa'nın askeri yete-

²² Dal, 2008: 37. Demogerondia Meclisi'nin hukuki sorumluluklara da sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hıristiyan reayadan vasiyeti olmaksızın ölen birinin mal varlığı, akrabası olmaması durumunda Osmanlı hazinesine aktarılmaktaydı. Meclis, bu şekilde Türk hazinesine kaynak sağlanmasının önlenmesi amacıyla bu gibi durumları titizlikle ele almış ve mal varlıklarının yardım kuruluşları için ayrılmasını sağlamaya çalışmıştır (bkz. Dal, 2008: 37-38).

²³ Braudel, 1993: 138-139.

neğini ortaya koyduğu Koyun Adaları Deniz Savaşı ile tekrar Osmanlı topraklarına dâhil edilmiştir.* Bununla birlikte beş ay sürebilen bu kısa süreli işgal, adada yüzyılın tümünde görebileceğimiz etnik kargaşanın tekrar yükselmesine yol açmıştır.

II. 1694 TARİHLİ VENEDİK İŞGALİ'NİN ADALI YAŞAMA ETKİLERİ

Kısaca özetlenen Venedik İşgali, adadaki sosyal mekanizmayı tersine çevirmiştir. İstilacılarla işbirliği yapmakla suçlanan Latinlere ait tüm imtiyazlar iptal edilerek bunlar, Venediklileri adadan kovma hususunda Osmanlı donanmasına yardım eden Rumlara verilmiş²⁴; hatta düşmanla işbirliği yaptığı düşünülen Katolik nüfusun, İmparatorluk bünyesinde başka yörelere iskânı bile gündeme gelmiştir.²⁵ Peki, bu durum arşiv belgelerine ve XVIII. yüzyıl seyahatnamelerine nasıl yansımıştır? Bu noktada mevcut belgeler ve seyahatnameler değerlendirilerek, işgalin adada bıraktığı izler aranmağa çalışılacaktır.

Adayı işgalden kısa bir süre önce, 1690'da ziyaret eden seyyah Sieur Du Mont, adadaki Hıristiyan tebaanın geniş bir özgürlükle ve oldukça fazla sayıdaki imtiyazlarla donatıldığını belirtmiş; hatta *arada bir sarık göremese Türkiye'de olduğunu unutabileceğini* kaydetmiştir. Seyyah, Rum ve Latinlere bağlı 200'e yakın kilise ve 30 civarı manastır olduğunu iletirken; Hıristiyanların herhangi bir kısıtlama olmaksızın ibadetlerini yerine getirdiklerinin altını çizmiştir.²⁶

Ancak Du Mont'un çizdiği bu olumlu tablo, sadece dört yıl sonra uzun bir süre için değişecektir. Adaya yönelik Venedik işgalinin 21 Şubat 1695'te bertaraf edilmesinin ardından Latin unsurların casus ve yardımcı konumda olduklarının düşünüldüğü ve işgalden çok kısa bir süre sonra, 1701'de adayı ziyaret eden Seyyah Joseph de Tournefort'un işaret ettiği üzere bu düşüncenin derhal uygulama alanı bulduğu görülmektedir. Tournefort'un kayıtlarına göre; Latinlerin şapka takması yasaklanmış, hepsine sakallarını traş ettirme, Ceneviz giysilerini çıkarma, kent kapısında attan inme ve en düşük mevkideki Müslüman'ı bile selamlama zorunluluğu getirilmiştir. Tournefort, bu durumun oluşumunda Rumların kışkırtma politikasının oldukça etkili olduğunu belirtmiştir.²⁷ Bunlar haricinde yine aynı seyahatnameden öğrenildiği kadarıyla en yüksek mevkideki dört Katolik (Pietro Guistiniani, Francesco Drago Burghesi, Domenico Stella Burghesi, Giovanni

* Sakız Adası'na yönelik 1694 tarihli Venedik İşgali ve Koyun Adaları Deniz Savaşı hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. Vakanüvis Mehmed Raşid, *Tarih-i Raşid*, I. Cilt, Matbaa-i Âmiriye, İstanbul 1282; Silahtar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Tarih*, II. Cilt, İstanbul 1928; Safvet (Bahriye Erkân-ı Harb Kâimmakamı), "Koyun Adaları Önündeki Deniz Harbi ve Sakız'ın Kurtarılışı", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, Sayı: 3, 1326; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III. Cilt, I. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003; İdris Bostan, "Mezemorta Hüseyin Paşa", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXIX. Cilt, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2004; İdris Bostan, *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, Bilge Yayınları, İstanbul 2005; Svat Soucek, "The Strait Of Chios and The Kapitanpaşa's Navy", *The Kapudan Pasha His Office and His Domain*, Halcyon Days in Crete IV, A Symposium Held in Rethymnon, Crete University Press, Rethymnon 2000.

²⁴ Argenti, 1941: 174.

²⁵ *Ege Adaları'nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı* (Ed. İdris Bostan), <http://www.saemk.org/yazdir.asp?id=31&dba=16>, tarih: 24.02.2006.

²⁶ Du Mont, 1696: 185-186.

²⁷ Tournefort, 2005: 240.

Castelli Burghesi) idam edilmiş; kiliseler ya yıkılmış ya da câmiye çevrilmiştir. Piskoposları Leonardo Baharini ve en ileri gelen ailelerden altmışının Mora'ya gittiğini belirten Tournafort, her geçen gün artan Rum baskıları sebebiyle zor günler geçiren Latinlerin, Fransız konsolos yardımcısının evinde yapılan ayinlere katılarak ibadetlerini gerçekleştirdiğini kaydetmiştir.²⁸

Adayı yüzyılın ortalarında ziyaret eden J. Æegidius Van Egmont'un bu husustaki kayıtları şaşılacak derecede Tournafort'la paralellik göstermektedir. Seyyah, işgal sonrası Latinler'in içinde bulunduğu güç koşulları şu sözlerle ifade etmektedir:

*“Türkler adayı yeniden ele geçirdiğinde, Rumlar adanın Venedikliler tarafından işgal edilmesindeki tüm suçu, Latinler üzerine atmışlardır. Onlar gerçekten masum olsalar da, imtiyazlarından mahrum bırakılmış; aralarında ileri gelenleri öldürülmüş; mallarına el konulmuş; kiliseleri yıkılmış ve kendi piskoposları da dâhil olmak üzere Latinlerin büyük bölümü Mora'ya gitmeye zorlanmıştır. Sonrasında Venedik elçisi tarafından adada yaşayan Latinler için Osmanlı Devleti'nden alınan bir ferman sayesinde, kilise inşa etme izni sağlanmıştır”.*²⁹

Yüzyılın sonlarına gelindiğinde İstanbul İngiliz Büyükelçiliği papazı olan³⁰ ve 1795'te adayı ziyaret eden James Dallaway ile karşılaşmaktayız. Dallaway'in kayıtları incelendiğinde aradan oldukça uzun bir süre geçmesine karşın mevcut problemin devam ettiği görülmektedir. Dallaway, 1694 Venedik işgalinin ardından Rumlar'ın, Latinlere eziyet etmek için hiçbir fırsatı kaçırmadığını ve işgalin ardından Latinler'in Rum geleneklerine göre cezalandırıldığını kaydetmiştir.³¹

Farklı dönemlerde adayı ziyaret eden üç seyyahın birbirine paralel kayıtları, döneme ait Osmanlı arşiv belgeleri ile karşılaştırıldığında bu kayıtların doğru bilgiler içerdiğini söylemek mümkündür. Nitekim Kaptan-ı Deryalık'tan alınarak Sakız Muhafızlığına getirilen Amcazâde Hüseyin Paşa'ya hitaben yazılan H. 1106 / M. 1695 tarihli bir hükümde yer alan “... bundan mukaddem cezire-i merkûmeye düşman istila' eyledikde anda bulunan Efrenc taifesinin fesad ve ihanetleri zâhîr olmağla ekseri Venedik melâini ile firar edub cezire-i merkûmede olan Frenk kiliseleri hedm olunub ve maâ'dasında dahi cezire-i merkûme reayası içinde durmaları ber- vechle makûl ve münâsib olmayub”³² ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla İstanbul, adada ikamet eden Latinlerin Venediklilerle işbirliği yaptığını kabul etmekte ve onlara ait olan kiliselerin yıkılmasını emretmektedir. Yine bu hükümde Latinlerin adada ikametlerinin uygun görülmediği belirtilmekte ve Bursa havalisine gönderilmelerinin uygun olduğu kaydedilmektedir.

H. 1111 / M. 1700 tarihinde gönderilen başka bir hükümde Venedik işgalinde işgalcilerle işbirliği yaptıkları için kiliseleri yıkılan ve bir tanesinin bile tamir

²⁸ Tournafort, 2005: 241.

²⁹ Egmont, 1759: 246.

³⁰ Yalçinkaya, 2004: 779.

³¹ Dallaway, 1797: 272.

³² BOA. MD 106: 736 (Evâsıt-ı Zilhicce 1106/Temmuz 1695) bkz. EK-1.

olunmaması emredilen Latinler, "...Rum kıyafetine girüb Rum kiliselerine varüb ayinlerine katılüb" ifadelerinden de anlaşıldığı kadarıyla Rum reaya giysileri ile Rum kiliselerine gitmekte ve bu durum Rumları oldukça rahatsız etmektedir. Hüküm, Efreñç taifesinin bu hareketlerinin derhal engellenmesi için gönderilmiştir.³³

H. 1115 / M. 1703 tarihli bir hükümde de buna benzer ifadelere rastlamak mümkündür. Aynı hükümde yer alan "... Sakız ceziresinin tanzim ve tensik-ı umuru lazım ve mühim olüb Frenk reayasının yedlerinde olan kiliseleri hedm ve kendüleri Rum reayası kıyafetinde olüb bade'l-yevm vilâyet işine ve reaya umûruna karışmamaları ferman olunmağla"³⁴ ifadesinden Latinlerin mevcut tüm kiliselerinin yıkıldığı ve ibadet edebilmek için Rum kıyafetleri giyerek Rum kiliselerine gittikleri sonucuna ulaşılabılır. Hükümün devamındaki "cezire-i merkûmede Frenk reayasının her ne kadar kiliseleri var ise cümlesi hedm olunüb ve cezire-i mezbûrede Frenk cinsinde olan reaya bade'l yevm Rum reayası işine karışmayüb ve içlerinde söz sahibi ve kocabaşı olmayüb" sözleri de Latinlerin adada herhangi bir temsilci bulundurma hakkına sahip olmadıklarını ve Rumların işlerine karışmamalarının emredildiğini göstermektedir. Hükümün sonunda Latinlerin bu kurallara uymaya zorlanması ve Sultan II. Mustafa döneminde gönderilen emr-i şerîfe göre hareket edilmesinin altı çizilmiştir. Bu hüküm, büyük ihtimalle az önce içeriğini belirttiğimiz Zilhicce 1106 / Temmuz 1695 tarihli hüküm olmalıdır.

Yukarıdaki hükümle aynı tarihle gönderilen başka bir hükümde "cezire-i merkûmede olan Efreñç reayasının kiliseleri hedm olunmağla bir neferinin gerü tamir olunmayüb"³⁵ ifadeleri yer almış ve devamında da Latinlerin Rum kıyafetleri ile Rum kiliselerine gitmeleri tekrar yasaklanmıştır.

H. 1133 / M. 1721 yılına gelindiğinde Venedik işgalinin hemen ardından mülklerine el konan Katolik kilise ve manastır mensuplarının topraklarını geri istediği ve Batılı devlet konsolosluklarının aracılığıyla bu talebin Osmanlı İmparatorluğu tarafından uygun bulunduğu görülmektedir.³⁶ Ancak bu karardan bir yıl sonra gönderilen başka bir hükümde yer alan "harbî kefare ile bil-cümle dari'l-harbe firar edüb ve mezkûr manastırlar ve emlak ve arazileri haleten terk etmeleriyle serasker-i müşarü'l-ileyhe hitâben hatt-ı hümmâyün şevketmakrunum ile mesfûr sâdir olan fermân-ı şerîfim ile kilise ve manastırları bil-külliyeye hedm olunüb yerleri ve emlak-ı mezkûre mahlûl kalüb firarî meskenler olmağla canib-i miriden zabt ve ahâra fîrûht olmağın emlâk-ı mezkûreden bazı muharrir-i mezbûr Abdurrahman'a fîrûht ve bazı ..." ifadeleri, diğer belgelere paralel olarak Venedik işgalinin ardından yardımcı ve casus konumuna düşen Latin unsurların kilise ve manastırlarının yıktırıldığını, boş kalan arazi ve mülklere el konulduğunu ve bunların satıldığını göstermektedir. Belgenin devamından Efreñç reayanın kocabaşları ve ihtiyarlarının da sorgulandığı ve Latinle-

³³ BOA. MD 110: 2722 (Evâsit-ı Şaban 1111/Şubat 1700).

³⁴ BOA. MD 114-1: 262 (Evâil-i Cemaziyülahir 1115/Ekim 1703).

³⁵ BOA. MD 114-1: 532 (Evâil-i Şaban 1115/Aralık 1703).

³⁶ Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi (Ed. Cevdet Küçük), <http://www.saemk.org/yzazdir.asp?id=16&dba=003>, tarih: 24.02.2006.

rin *iddialarının* doğru bulunmayarak mülklerin iadesi talebinin reddedildiği anlaşılmaktadır.³⁷ Aynı yıl gönderilen başka bir hükümde de adadaki reayayı rencide edecek hareketlerde bulunan Efrenc taifesinden on beş kişinin Tersane Zindanı'na atıldığı ve bir daha bu hareketleri tekrarlamamaları şartıyla affedildikleri bildirilmektedir.³⁸

İşgalin İmparatorluk genelinde de etkilerinin olduğu görülmektedir. Zira 1715 senesinde Venedik menşeli malların Osmanlı coğrafyasına, bilhassa İstanbul'a girişi yasaklanmış; gelenlerin de Venedik'e gönderilmesi emredilmiştir.³⁹

Görülebileceği üzere işgal, Venedik Cumhuriyeti'nin Osmanlı ithalat sahasından çıkarılmasına ve etkisini her dönem izleyebileceğimiz Rum-Latin hizipleşmesinin canlanmasına sebep olmuş; imtiyazlı konumdaki Latinler, bu konularını Rumlara terk etmek zorunda kalmışlardır. Bu durumun zaman içinde bir nebze de olsa Latinler lehine değiştiği söylenebilir de, işgal öncesi elde ettikleri ayrıcalıklı statüyü bir daha kazanamayacaklardır. Bununla birlikte yüzyılın ortalarına doğru adadaki Batılı devlet konsolosluklarının himayesinde Avrupa'dan gelen Katolik rahipler ile adada yaşam sürdüren Latin unsurların, Ortodoks tebaayı Katolik mezhebine geçirme yönünde yaptıkları faaliyetler, var olan problemlerin çözüm bulamamasına ve iki etnik grup arasındaki problemlerin artarak devam etmesine neden olmuştur.

III. ADAYA YÖNELİK KATOLİKLEŞTİRME FAALİYETLERİ

XVIII. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında yaşayan gayrimüslimlerin Katolikleştirilmesi hususunda yoğun bir çaba gösterildiği ve bunun en etkili uygulama alanının Sakız Adası olduğu bilgisine ulaşılmıştır.⁴⁰ Bu bilginin doğruluğu hususunda arşiv kaynaklarına başvurulduğu vakit yüzyılın ortalarından itibaren adadaki Rum reyanın bu hususta merkeze ilettiği şikâyetlere rastlanmıştır. Bu hususta Sakız naibi, muhassılı, ağavât ve zabitanına gönderilen ilk hüküm H. 1169 / M. 1756 tarihlidir. "*Sakız ceziresinde sakin Rum reaya fukarası gelüb cezire-i mezbûrede Rum kıyafetinde sakin olan Frenk taifesi derûn-ı fesâd-ı meşhûnlarında Rum reayasını Frenk itmeğe tergîb eylediklerinden*" ifadeleri ile başlayan bu hüküm, daha önce belirttiğimiz belgelerde yasaklanmış olmasına rağmen Latinlerin Rum giysileri ile dolaşmayı sürdürdüklerini ve "*derûn-ı fesâd-ı meşhûnlarında*"⁴¹ ifadesi ile de İmparatorluk nezdinde işgal sonrası "casus" olarak algılanma durumlarının devam ettiğini göstermektedir. Hükümün devamında Frenk taifesinin yanlarında çalıştırdıkları Rum çocuklarını zorla kendi mezheplerine dâhil etmek istedikleri ve bu durumun Rum reayayı perişan ettiği bildirilmektedir. Bunun yanı sıra aynı hükümde yer alan "... *cezire-i merkûmede sakin konsolosları akrabalarından olmak ifa' ve*

³⁷ BOA. MD 130: 966 (Evâhir-i Cemaziyülevvel 1134/Mart 1722).

³⁸ BOA. MD 130: 1082 (Evâil-i Şaban 1134/Mayıs 1722).

³⁹ Arıkan, 1991: 283.

⁴⁰ Refik, 1931: 127.

⁴¹ BOA. CZRK 2: 228 (Evâhir-i Zilhicce 1169/Eylül 1756).

Rum ihtiyarları üzerine tahvîf eylediklerinden” ifadelerinden Frenk konsolosunun Rum ahaliyi temsil eden Demogerondia Meclisi’ni korkutma yoluyla baskı altına aldığı anlaşılmaktadır. Padişah III. Osman, daha önce yasaklandığı halde Latinlerin neden hala Rum kıyafetleri ile dolaşmalarına izin verildiğini sormuş ve bütün bunların engellenmesini emretmiştir.

Adada yaşanan bu sorun üzerine H. 1171 / M. 1758 tarihinde bir hüküm daha gönderilmiştir. Bu hükümde de Latinler yanına hizmetkârlık için verilen Rum çocuklarının, zorla Frenkleştirilmeye çalışıldığı ve Frenk konsolosunun, Rum ihtiyarlarını (Demogerondia Meclisi) baskı altına alarak olayı engellemelerine mani olduğu kaydedilmiştir. Sultan III. Osman döneminde gönderilen ve biraz önce içeriğinden bahsettiğimiz 1756 tarihli hükme atıfta bulunularak o dönemde İstanbul’daki patrik aracılığıyla bu olayın önüne geçilebildiği belirtilmiş ve bir kere daha tekrarlanmaması hususunda Frenklerin ikaz edilmesi emredilmiştir.⁴² Bu hükümde dikkat çeken başka bir nokta da Frenklerin hala Rum kıyafetleri ile Rum kiliselerinde dolaştıklarının belirtilmesidir. Merkez yasak olan bu durumun da önlenmesi için kadı ve muhassılı uyarmaktadır.

Bu konuda Cevdet Adliye tasnifinde bulduğumuz bir belge Cemaziyülevvel 1179 / Kasım 1765 tarihli, Sakız Naibi’nin Latinlere verdiği ilâm sureti olup, sorunun devam ettiğine işaret etmektedir. Buna göre adaya gelen Latin kökenli rahipler hiçbir uyarıyı dikkate almamakla ve Rum kadınlarını yanlarında çalıştırarak, onları ve yanlarında kalan çocuklarını Katolik ayinine katılmaya teşvik etmekle suçlanmaktadır. Bunun yanı sıra Katolik ayinine katılan bazı Rum kökenli kişilerin öldüklerinde cenazelerini ne Rum ne de Latin papazlarının kaldırdığını ve bu durumun ada içinde ihtilale sebep olabileceğini belirten Sakız Naibi, bu babda Rum ve Latin kocabaşlarını bir araya getirerek *üzleştirdiğini* ve Latin kocabaşlarının sorgulandığını kaydetmiştir. Bu sorgulamada Latin kocabaşları kendilerini “... bizlere dahi Frenk tesmiye olunub ve eğerci Rum ayini ile ayinimiz bazen muğayir olub ancak feth-i evvelden bu hengâm-ı bi-men-encâma gelince bizler dahi cezire-i mezbûrede sakin ve mutavattın-ı kadîmi cizyegüzâr reayaoğlu reaya olub ve beher sene üzerimize edası lazım gelen cizye-i şer’iyye ve evâmîr-i Aliyye ile irade olan tekâlîf-i örfiyye ve masârif-i beldeyi cümle ile eda idegelub hilâf-ı emr-i âli ve muğayir tavr-ı rûyet olacak mikdar-ı zerre hareketden ictinâb üzere olduğumuzdan maâda...” ifadeleri ile savunmuşlardır. Belgenin devamında Latin kocabaşlar, kendilerine yöneltilen tüm suçlamaların iftira olduğunu beyan ederlerken yanlarında çalıştırdıkları hizmetkârların uzaklaştırılması ve kovulmasının kendilerine yönelik büyük bir haksızlık olduğunu dile getirmişler; rencide edildiklerini kaydederek hizmetkâr istihdam edebilme hakkının iadesini talep etmişlerdir. Sakız nâibi de adı geçen ilâm uyarınca Rumları rahatsız eden Katolikleştirme çalışmalarına adaya yabancı gemiler vasıtasıyla gelen Latin papazlarının yol açtığına işaret ederek ada reayasından

⁴² BOA. CZRK 3: 41 (Evâil-i Şevval 1171/Temmuz 1758).

olan Latinlerin bunlarla karıştırılmaması gerektiğini kaydetmiştir. Ayrıca ada reayasından olan Latinlerin kanunlara aykırı hareketten kaçınarak vergilerini düzenli bir biçimde ödedikleri belirtilmekte ve bu sebeple yanlarında hizmetkâr çalıştırmalarına mani olunmaması da istenmektedir.⁴³

Bu ilâmdan yalnızca bir ay sonrasına tarihlenen ve adada yaşanan bu sorunla ilgili elimizdeki son arşiv belgesi olan bir ahkâm kaydında (H. 1179 / M. 1765) aynı sorunun devam ettiğini kaydeden Rum reaya İstanbul'dan kesin bir çözüm beklemektedir. Merkez ise İstanbul'daki Patrikhane'nin de rahatsız olduğu bu olayların önüne geçememekte ve adadaki Katolikleştirme faaliyetlerinin bir an evvel engellenmesini istemektedir. Sonuçta bu olayların gönderilen bu hükümle ortadan kaldırılması ve Rumeli Kadıaskeri Osman Efendi'nin vereceği ilâm uyarınca hareket edilmesi emredilmiştir.⁴⁴

Aynı durum H. 1181 / M. 1767 tarihinde İzmir'de de yaşanmıştır. Nitekim aynı tarihte İzmir kadısına gönderilen bir hükümde İzmir'de yaşayan Frenk papazlarının Rum evlerine girerek çocuklarını zorla Katolik mezhebine dahil etmek istedikleri belirtilmiştir. Ayrıca adı geçen papazların bazı Rumları *hile ile* Katolik mezhebine girmeye ikna ettikleri ve Rum reaya kızlarını Frenk taifesinden olanlarla evlendirmeye çalıştıkları kaydedilmiştir; bu durumun derhal engellenmesi emredilmiştir.⁴⁵

Görüleceği üzere, yüzyılın ortalarında Latinlerin Sakız Adası'ndaki Rumları Katolikleştirme hususunda yoğun bir çabaları söz konusudur. Aynı problem 1767 tarihinde İzmir'de de yaşanmıştır. Sakız'a gönderilen H. 1179 / M. 1765 tarihli hükümden sonra bu hususta bir şikâyete rastlanmaması, en azından XVIII. yüzyılın sonuna kadar bu problemin çözüme kavuşturulduğu izlenimini vermektedir.

IV. ADA NÜFUSUNU OLUŞTURAN DİĞER ETNİK GRUPLAR

XVIII. yüzyılda adanın sosyal yapısını, nüfusu oluşturan üç büyük etnik grup ve bu gruplar arasındaki ilişkiler belirlemiştir. Sözü edilen etnik gruplar ise Ortodoks Rumlar, Katolik Latinler ve Müslüman Türkler'dir. Egmont Seyahatnamesi'nden öğrendiğimiz kadarıyla Rum soylu aileleri, maddi varlıklarına göre üç sınıfa ayrılmış yirmi dört aileden oluşmaktadır.⁴⁶

Adayı oluşturan diğer etnik gruplar arasında Türkler, nüfus yoğunluğu açısından III. büyük grubu temsil etmektedir. Adanın 1566 tarihinde fethini müteakip yapılan iskân faaliyetleri sonucunda oluşan Türk nüfus, Sakız Kalesi içine yerleşti-

⁴³ BOA. C. ADL: 3/146 (10 Cemaziyülaevvel 1179/24 Kasım 1765).

⁴⁴ BOA. CZRK 5: 29 (Evâsıt-ı Cemaziyülâhır 1179/Aralık 1765).

⁴⁵ BOA. C.HR: 3501 (Rebî'ülevvel 1181/Temmuz-Ağustos 1767).

⁴⁶ Egmont, 1759: 241. Seyyah Egmont, gelir oranlarının yanı sıra, Rum soylularını oluşturan bu ailerden bazıların düşük sınıftan ailelerle evlilik bağı kurmaları hasebiyle de bu sınıflamanın ortaya çıktığını belirtmektedir. I. sınıfın, *Sevastopoli, Calvocores, Musalla, Ralli ve Petrocochi* olarak sıralan 5 aileden ibaret olduğunu belirtmiş; II. ve III. sınıfı oluşturan aileler hakkında bilgi vermemiştir (bkz. Egmont, 1759: 241). İncelenen diğer kaynaklarda da diğer iki sınıfı oluşturan ailelerin hangileri olduğu hususunda herhangi bir bilgi elde edilememiştir.

rilmiş⁴⁵; Hıristiyan unsurların kale içinde ikamet etmeleri yasaklanmıştır. İncelediğimiz arşiv belgeleri ve seyahatnamelerde, görevliler haricinde Türk nüfus ve diğer etnik gruplarla ilişkileri hususunda kayda değer bir bilgiye rastlanmamıştır. Arşiv kaynaklarında Türklerin kendi aralarındaki ilişkiler açısından gözlemlenen bilgiler, genel olarak alacak-verecek meseleleri, miras, evlenme vs. gibi sıradan konular üzerine yoğunlaşmış; Türkler arasındaki problemler ise çoğunlukla kaledeki asker taifesi ile reaya arasındaki sorunları içermiştir. Bu durum göstermektedir ki adanın sosyal yapısını belirleyen etnik zümreler arasındaki ilişkilerde Türkler, etkin bir izlenim vermemekle beraber daha kapalı bir görünüm içerisine girmektedir. Buna yol açan diğer bir neden de tıpkı Yahudiler ve Ermeniler gibi Türklerin de ada nüfusunun çok az bir bölümünü teşkil etmesidir.⁴⁶ Bununla birlikte Müslüman ahali, Rum ahaliye oranla ada nüfusunun çok az bir bölümünü oluştursa da, Osmanlı İmparatorluğu, coğrafyasında barındırdığı diğer tüm bölgelerde olduğu gibi Sakız Adası'nda da kendi idaresinin izlerini vakıflar yoluyla yaşatmayı başarmıştır. Dikkat çeken diğer bir husus da fethini takiben özellikle XVII. yüzyılda adanın imarına önem verildiği ve kiliseden çevirme câmiler kadar temelden inşa edilen câmilerin de yoğun olarak yapıldığıdır. XVIII. yüzyılda Venedik İşgalî'ni müteakip mevcut vakıfların yeniden gözden geçirildiği ve hasarlı olanların düzenlendiği görülmektedir. Bunun yanı sıra aynı dönemde yeni vakıfların tesisine ve var olan vakıfların korunmasına yönelik faaliyetler ile başka bölgelerdeki vakıflara gelir sağlamak için Sakız Adası arazilerinin kullanıldığı da göze çarpmaktadır.⁴⁷

Adada etnik yapıyı oluşturan diğer unsurlar Yahudiler ve Ermenilerdir. 1492 tarihinde İspanya Kralı Ferdinand, Katolik mezhebine geçmeyi kabul etmeyen Yahudilerin ülkeden çıkarılmasını emretmiş; burayı terk eden Yahudilerin bir bölümü de Osmanlı İmparatorluğu'na iltica etmiştir.⁴⁸ Dolayısıyla XVIII. yüzyılda adada yaşayan Yahudilerin kökeninin, XV. yüzyılda göç edenlere dayandığı iddia edilebilir. Bu hususta herhangi bir arşiv belgesi elde edilememesine rağmen, konu üzerinde farklı bir fikir öne süren başka bir kaynağa rastlanmadığı için bu olasılık kuvvetli gibi görünmektedir. Adadaki diğer bir etnik grubu oluşturan ancak seyahatnamelerde kendilerine dair herhangi bir bilgiye rastlanmayan Ermeniler'in, ada nüfusunun oldukça az bir bölümünü oluşturdukları anlaşılmaktadır. H. 1165 / M. 1752 tarihli bir ahkâm kaydı, Sakız sakinlerinden Agob adlı Ermeni ile Eciyazu adlı birinin arasında cereyan eden borç meselesinin, Eciyazu'nun ölümünü müte-

⁴⁵ Seyyah Egmont Cenevizliler tarafından inşa edilen ve *Castelli* adı verilen kalenin, küçük bir kasaba olarak algılandığını kaydetmiş; geniş hendekler ve sağlam duvarlarla çevrilen kalenin Türk yerleşimi ile beraber oldukça geliştirildiğini iletmiştir (Egmont, 1759: 245).

⁴⁶ XVIII. yüzyılda Sakız Adası'nın nüfusu ve adadaki etnik grupların nüfus yoğunlukları için bkz. EK-2.

⁴⁷ Dal, 2008: 76-77.

⁴⁸ Eryılmaz, 1996: 37. Öte yandan 1522'de Rodos Adası Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilince, Sakız'daki Yahudilerin Rodos'a göç etmeleri istenmiş; bunu sağlamak için Incirli adasındaki kükürt madenini işletme hakkı verilmiştir (bkz. Eryılmaz, 1996: 43).

akip varisleri tarafından sürdürülmesi hususunda yazılmıştır ve adadaki Ermeni reayanın varlığını kanıtlar niteliktedir.⁴⁹

SONUÇ

Sakız Adası, Osmanlı coğrafyasında nüfusunu çoğunlukla Hıristiyan kökenli unsurların oluşturduğu stratejik bir merkez olarak, tarihsel gelişiminin ortaya çıkardığı Ceneviz etkisi ve Latin yerleşimi nedeniyle sosyal boyutta artan bir ivme ile takip edilebilecek mezhep kavgalarına sahne olmuş; bu problemler yüzyılın başı ve ortalarında doruk noktasına ulaşmıştır. Özellikle adaya yönelik Venedik işgali esnasında, Venedik Hükümeti'ne mezhep yakınlığı hasebiyle yardımcı olan Latin tebaanın, Osmanlı İmparatorluğu nezdinde casuslukla suçlanması; adada var olan yüksek mevkilerini ve daha da önemlisi kendi mezheplerinde ibadet edebilme haklarını kaybetmelerine yol açmıştır. Özetle Osmanlı İmparatorluğu'nun bu problemler üzerinde çoğunlukla Rum tebaa tarafında yer aldığı ve alınan kararlarda Rum reayanın haklarının gözetildiği rahatlıkla söylenebilir.

Bunun yanı sıra XVIII. yüzyılın ortalarında çoğunlukla Batı menşeli Katolik din adamlarının hizmetkârlık bahanesi ile işe aldıkları Rum kadın ve çocuklarını kendi mezheplerine dâhil etme çabaları oldukça dikkat çekici bir gelişmedir. Bu noktada Katolik din adamlarının bu faaliyetleri gerçekleştirmek için neden özellikle Sakız Adası'nı tercih ettikleri sorusu akla gelmektedir. Bunda Sakız Adası'nın köklü bir Latin yerleşimine sahip olması ve diğer adalara nazaran daha kalabalık bir nüfusu barındırması etkili olabileceği gibi adanın sahip olduğu ve Hıristiyanlık tarihi açısından oldukça önemli olan kilise ve şapellerin de bu ilgiyi Sakız'a çekmiş olabileceği düşünülebilir.

Ada nüfusunu oluşturan diğer etnik gruplar, kale içinde ikamet etmiş ve Hıristiyan tebaa ile ilişkileri asgari düzeyde kalmıştır. Diğer Ege Adaları'nda da görüleceği üzere Sakız Adası'nda da Türk yerleşiminin oldukça düşük bir oranda gerçekleştiği görülse de Osmanlı idaresi adanın imarı ve Türk nüfusunun ihtiyaçları hususunda oldukça özen göstermiş; başta Türk nüfus olmak üzere ada nüfusunun güvenliği için kalede kayda değer bir askeri güç oluşturmuştur.

Sakız Adası'nın etnik yapısının özellikle XVIII. yüzyıl bazında değerlendirilmeye çalışıldığı bu çalışma ile daha önce çalışılmamış olan bu alan üzerinde bir fikir edindirebilmek amaçlanmıştır. Yapılacak daha geniş kapsamlı araştırmalar ve özellikle İtalyan arşivlerinin incelenmesi yolu ile Osmanlı tarihinde karanlık olarak nitelendirilebileceğimiz bu konu daha iyi surette aydınlatılabilecektir.

⁴⁹ BOA. CZRK 2: 2 (Evâsıt-ı Şaban 1165/Haziran 1752).

KAYNAKÇA

I. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kaynakları

- Cevdet Adliye Tasnifi, Nu. 3/146.
- Cevdet Hariciye Tasnifi, Nu. 3501.
- Cezâyir Ahkâm Defterleri, Nu. 2, 3, 5.
- Maliyeden Müdevver Defterler, Nu. 2634.
- Mühimme Defterleri, Nu. 5, 106, 110, 114-1, 129, 130.

II. Kitap ve Makaleler

- Argenti, Philip P., *Chios Vincta Or The Occupation Of Chios By The Turks (1566) & Their Administration Of The Island (1566-1912)*, Cambridge University Press, London 1941.
- Arıkan, Zeki, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", Prof. Dr. Bekir Küttükoğlu'na Armağan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991, ss. 279-306.
- Ayn Ali Efendi, *Kavânin-i Âl-i Osman Der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, Enderun Kitabevi Yayınları, İstanbul 1979.
- Beckingham, C. F., "Djazâ'ir-i Bahr-i Safid", *Encyclopaedia of Islam*, Vol. II, (Edited by B. Lewis, Ch. Pellat and J. Schacht), E. J. Brill, Leiden 1965, ss. 522.
- Braudel, Fernand, *II. Felipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, I. Cilt, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınları, Ankara 1993.
- Çiftçi, Cafer, "XVI. Yüzyılda Anadolu'da Uç Beyliklerinin Siyasi ve İktisadi Faaliyetleri", *Türkler Ansiklopedisi*, VII. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 393-406.
- Dal, Dilara, *XVIII. Yüzyılda Sakız Adası*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ana Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2008.
- Dallaway, James, *Constantinople Ancient and Modern, Excursions to the Shores and Islands of the Archipelago and to the Troad*, Printed by. T. Bensley, London 1797.
- Dimitropoulos, Dimitris, "Family and Tax Registers in the Aegean Islands during the Ottoman period", *The History of the Family*, 9, 2004, ss. 275-286.
- Du Mont, Sieur, *A New Voyage to the Levant: An Account of the most Remarkable Curiosities in Germant, France, Italy, Malta and Turkey; with Observations relating to the Present and Ancient State of Those Countries*, Printed by. T. H. For M. Gillyflower, London 1696.
- Ege Adaları'nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı, (Ed. İdris Bostan), Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi (SAEMK) Yayınları, Ankara 2003, <http://www.saemk.org/yazdirasp?id=31&dba=16>, tarih: 24.02.2006.
- Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi, (Ed. Cevdet Küçük), Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi (SAEMK) Yayınları, Ankara 2001, <http://www.saemk.org/yazdir.asp?id=16&dba=003>, tarih: 24.02.2006.
- Emecen, Feridun, "Haraç", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 16. Cilt, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, ss. 90.
- Emecen, Feridun, "Haraçgüzâr", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 16. Cilt, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, ss. 90-92.
- Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devletinde Gayri Müslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul 1996.
- Heyd, W., *Yakınoğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1975.
- Kurat, Akdes Nimet, *Çaka Bey - İzmir ve Civarındaki Adaların İlk Türk Beyi (1081-1096)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987.
- Mansel, Arif Müfit, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.
- Mordtmann, J. H., "Sakız Adası", *İslam Ansiklopedisi*, 10. Cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, ss. 94-96.

- Nişancı, Şükrü, *15–16. Yüzyıllarda Osmanlı İktisat Zihniyeti*, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul 2002.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- Parlak, Türkmen, *Ege’de İlk Türk Derya Beyleri*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1979.
- Pococke, Richard, *A Description of the East and Some Other Countries*, Printed by. W. Bowyer, London 1745.
- Refik, Ahmet, *Eski İstanbul*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1931.
- Soucek, Svat, “Sakiz”, *Encyclopaedia of Islam*, (Edited by L.E. Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs and G. Lecomte), Vol. VIII, E. J. Brill, Leiden 1995, ss. 889–892.
- Şakiroğlu, Mahmut H., “Cezâyir-i Bahr-i Sefid”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, VIII. cilt, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, ss. 500.
- Tournefort, Joseph de, *Tournefort Seyahatnamesi*, I. Kitap, Çev. Ali Berktaş, (Ed. Stefanos Yerasimos), Kitap Yayınları, İstanbul 2005.
- Van Egmont, J. Æegidius, John Heyman, *Travels Through Part of Europe, Asia Minor, The Islands of the Archipelago, Syria, Palestine, Egypt and Mount Sinai*, Vol. I, Printed for L. Davis and C. Reymers, London 1759.
- Yalçınkaya, Mehmet Alaaddin, “Ege Adalarının En Önemli Ticaret Merkezi Olan Sakız Adasının İktisadi ve Sosyal Hayatından Bir Kesit (1790–1810)”, *CIÉPO XIV. Sempozyumu Bildirileri*, 18–22 Eylül 2000, Çeşme, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004, ss. 773–799.

EK-2. XVII. Yüzyıl Ortalarından XIX. Yüzyıl Başlarına Kadar Sakız Adası'nın Nüfusu

Yıl	Adanın Nüfusu	Sakız Şehri'nin Nüfusu	Adadaki Etnik Grupların Oranları				Seyyahın Adı
			Rum	Türk	Latin	Yahudi	
1655	40.000	---	25.000	8000	6000	---	J. Thevenot
1665	34.000	---	23.000	3000	8000	---	R. Dreux
1677	40.000	---	29.700	5000	5000	300	J. Covell
1688	---	30.000	15.000	6000	8000	---	O. Dapper
1701	113.000	---	100.000	10.000	3000	---	J. Tournefort
1729	100.000	20.000	---	4000	---	---	M. Fourmont
1738	100.000	---	---	5000	---	---	J. Montague
1739	100.000	50.000	---	5000	---	40 Aile	R. Pococke
1747	120.000	60.000	111.234	7000	1766	---	J. Galland
1757	50.000- 130.000	20.000	---	---	---	---	J. Van Egmont
1794	150.000	---	---	3750	---	---	J. Dallaway
1794	110.000	30.000	104.900	3500	1500	100	A. Olivier
1799	50.000	25.000	46.000	2000	1000	1000	W. Wittman
1801	60.000	25.000	---	---	---	---	E. D. Clarke
1809	60.000	20.000	---	---	---	---	J. Galt
1813	80.000	---	---	---	---	---	W. Turner